

GOSTOVANJE LETEĆEG DILETANTSKOG POZORIŠTA
IZ NOVOG SADA U ZAGREBU 1840. GODINE I
GOSTOVANJE STALNOG HRVATSKOG KAZALIŠNOG
DRUŠTVA IZ ZAGREBA U BEOGRADU 1862. GODINE
– POČECI SRPSKO-HRVATSKE SARADNJE U POZORIŠTU

Marina Milivojević - Mađarev

UDK: 792.091.8

Na osnovu dostupnih materijala autorka je napisala rad o gostovanju Letećeg diletantskog pozorišta iz Novog Sada u Zagrebu 1840. godine i gostovanju Stalnog hrvatskog kazališnog društva iz Zagreba u Beogradu 1862. godine. Ova dva gostovanja su veoma značajna jer predstavljaju početke srpsko-hrvatske saradnje u pozorišnoj umetnosti i ukazuju na značaj te saradnje za razvoj pozorišne kulture oba naroda. U radu se autorka bavi sledećim pitanjima: kako je do ovih gostovanja došlo, kakvu su recepciju gostovanja imala i kakve su dugoročne pozitivne efekte ova dva gostovanja imala na srpsko-hrvatske odnose u kulturi i razvoj pozorišne umetnosti kod Hrvata i Srba.

Ključne reči: pozorište; drama; hrvatsko-srpski odnosi; Jugoslavija

UVOD

Tema ovog rada su za hrvatski i srpski narod i njihovu saradnju u domenu kulture dva važna gostovanja koja su se dogodila na samom početku stvaranja stalnih pozorišnih kuća na ovim prostorima i na neki način su »dala ton« budućoj saradnji. Reč je o gostovanju Letećeg diletantskog pozorišta iz Novog Sada u Zagrebu 1840. godine i gostovanju Stalnog hrvatskog kazališnog društva iz Zagreba u Beogradu 1862. godine. Ova dva gostovanja na prvi pogled nemaju ničeg zajedničkog – reč je o dve različite pozorišne trupe, o gostovanjima u dva različita grada (čak različitim državama). Reč je i o gostovanjima u različitim vremenima i različitim povodima. Jedino što ih zaista povezuje je težnja da se srpski i hrvatski narod povežu preko umetnosti, nađu zajednički interes i podrže jedni druge u borbi za kulturnu i političku emancipaciju.

Na početku rada važno je istaći i sledeću činjenicu. Glavni izvori (pored digitalizovanih primeraka novina i časopisa iz 19. veka) su radovi koje su objavili srpski autor Svetislav Šumarević i hrvatski Pavao Cindrić. Svetislav Šumarević je svoj rad objavio u vreme kraljevine Jugoslavije, a Pavao Cindrić za vreme socijalističke Jugoslavije. Nije teško pretpostaviti da su oni svoje radove pisali i objavili sa ciljem da podrže tezu da je nastanak obe Jugoslavije bio logičan put kulturnog razvoja oba naroda. Kako se odnos Hrvata i Srba razvija kasnije nije tema ovog rada. Međutim, i sam uvid u digitalizovana izdanja starih časopisa kao što su *Danica* ili *Vidov dan* potvrđuju da su kulturni poslenici oba naroda tražili i dobijali međusobnu podršku na počecima stvaranja institucionalnih pozorišnih kuća. Primeri ova dva gostovanja potvrđuju tu tezu. Evo kako je to bilo na osnovu dostupnih podataka i pisanja Šumarevića i Cindrića.

GOSTOVANJE LETEĆEG DILETANTSKOG POZORIŠTA

Prapočeci ove trupe datiraju još iz 1828. godine kada je Konstantin Popović Komoraš počeo davati predstave u novosadskoj gostionici »Kod fazana«. Ova trupa je bila kratkog veka. Desetak godina kasnije, 1837. godine, Konstantin

Popović Komoraš ponovo pokreće trupu u Novom Sadu. Već naredne godine trupu reorganizuje Joakim Vujić, ali već 1839. godine i on je napušta. No, družina se ne raspada već se profesionalizuje i dobija poznati naziv Leteće diletantsko pozorište (Cindrić 1966: 311). Oni izvode predstave u Pančevu i Zemunu.

U Zagrebu se četrdesetih godina 19. veka igraju profesionalne pozorišne predstave. Postoji zgrada koju je podigao Srbin Hristifor Stanković 1832. godine i koju je posle tri godine predao narodu da u njoj bude Zagrebačko gradsko kazalište (Šumarević 1939: 161). Međutim, u ovoj zgradi gostovala su uglavnom nemačka pozorišta, italijanske opere i zabavljači. Pozorišta igraju svoje predstave pre svega na nemačkom jeziku. U Evropi jačaju pokreti narodnog kulturnog preporoda. U isto vreme javlja se ideja da bi svoje pozorište na maternjem jeziku morali imati i Hrvati. U *Danici ilirskoj*, koje uređuje Ljudevit Gaj, godine 1839. se pojavio tekst tadašnjeg zakupnika pozorišne zgrade Heinricha Börnsteina u kome on predlaže da, kao i Poljaci i Česi, i Hrvati naprave pozorište na maternjem, hrvatskom jeziku (Henrik Börnstein, 1839: 46). Njegove ambicije nisu bile emancipatorske već sasvim komercijalne jer je on video tržište za tu ideju, ali njegova procena će se uskoro pokazati kao tačna. Pavao Cindrić piše da se u *Danici ilirskoj* pojavio oglas u kome se pozivaju zainteresovani kandidati da se prijave. Na oglas se nije prijavio niko što samo po sebi govori o tome kako je reputacija glumaca bila tada loša (Cindrić 1966: 57). U želji da se ipak počne sa izvođenjem predstava na narodnom jeziku Ilirska čitaonica odluči da iz Novog Sada pozove Leteće diletantsko pozorište. Gaj je bio u vezi sa oficirom Ivanom Šimatovićem iz Petrovaradina. Tako su počeli pregovori sa glumcima iz Novog Sada. Trupu je činilo osam glumaca i dve glumice. Ugovor je napravljen u maju 1840. godine – sa jedne strane pozorišna trupa, sa druge Ilirska čitaonica. Ugovor je bio obavezujući za obe strane. Tekst ugovora u celosti objavio je Pavao Cindrić u knjizi *Hrvatski i srpski teatar* 1960. godine. Ovim ugovorom članovi družine se obavezuju da će u Zagrebu ostati dva meseca i da će, ako se domaćini o njihovom radu pozitivno izraze, ostati i duže. Zatim, članovi trupe su se obavezali da trupu neće samovoljno napuštati i tako ugrožavati rad pozorišta. Obavezuju se i da će se potpuno podvrgnuti direktoru nemačke pozornice i da će poštovati repertoarske zahteve. Ilirska čitaonica se obavezuje, sa svoje strane, da će na ime putnih troškova isplatiti 200 forinti i da će mesečno društvu isplaćivati 400 forinti, da će sve troškove opreme predstave preuzimati na sebe, da će popularnim glumcima dozvoljavati korisnice te: »U

slučaju da se svide, osnovat će stalno kazalište u kojem će zatim moći da budu pristojno opskrbljeni za cijeli svoj život« (Cindrić 1960: 58,59). Ugovor je datiran na 19. maj 1840. godine. Glumci su zatim krenuli put Zagreba, najverovatnije 21. maja te godine. Putovali su zaprežnim kolima do Sremske Mitrovice, Savom do Siska a zatim od Siska do Zagreba seljačkim kolima. Sveukupno putovali su od Novog Sada do Zagreba pet dana.¹

Kada su konačno došli do Zagreba trupa je prionula na probe. Kao prvu predstavu izveli su dramu *Juran i Sofija ili Turci kod Siska* Ivana Kukuljevića Sakcinskog. Ivan Kukuljević je prvo dramu napisao na nemačkom, ali je zatim prevedena na hrvatski. Koju godinu ranije ovu dramu je izvelo amatersko pozorište u Sisku, a 1840. godine i profesionalno pozorište u Zagrebu. Drama je repertoarski bila pun pogodak. Osnova za priču je istorijska bitka u kojoj su Turci pobeđeni kod Siska. Drama se bavi problemom sukoba ljubavi i dužnosti: Ljubav jednog ljubavnog para i ljubav prema domovini. Publika je oduševljeno pozdravila glumce. Podaci kažu da je sala bila prepuna i da je naročito mlada publika zahvaćena patriotskim zanosom sa oduševljenjem tapšala na predstavi – nije se znalo šta ih se više dojmilo, to što konačno čuju maternji jezik sa scene, ili to što je u pitanju patriotska i ljubavna priča. Uspeši kod publike su se nizali dalje. Nemački producent je zadovoljno trljao ruke i čak jednom rekao: »Da nije ovih Tatara (misli na srpske glumce) ne bih imao čime plaćati moje lopove (misli na nemačke glumce)« (Cindrić 1965: 317). Istoričari pozorišta dalje kažu da su plate srpskih glumaca bile daleko manje od nemačkih glumaca te da su stalno bili u dugovima (kada su napustili Zagreb iza njih je ostao dug od 280 forinti). Igrali su samo dva puta nedeljno dok je ostalim danima pozornica pripadala nemačkim glumcima. Nakon uspešnog nastupa u Zagrebu trupa je gostovala i u drugim gradovima Hrvatske. Što se repertoara tiče oni su igrali mešavinu domaćih autora (igrali su više Sterijinih komada) i popularnih evropskih komada (naročito nemačkih autora toga doba). Kako su oni igrali? To ne možemo tvrditi sasvim objektivno. S jedne strane i Cindrić i Šumarević se slažu da su oni bili u tom trenutku najbolja trupa koja je na narodnom jeziku igrala predstave u ovim krajevima. No, opet postoje i zapisi očevidaca da su muški glumci bili prepatetični i da su glumice imale neadekvatan

---

¹ Napomena: kada sam na Google postavila pitanje koliko treba od Novog Sada do Zagreba dobila sam informaciju da je oko 4 sata i 30 minuta kolima, a 72 sata peške.

glas za scenu (Šumarević 1939: 166). Neumerene pohvale dobijali su od uzavrele mladeži koja nije dozvoljavala da se pokaže i najmanje neodobravanje za umetnike iz Novog Sada. Činjenica da se prvi put igra predstava na maternjem jeziku je bila potvrda onoga za šta su se zalagali Ilirska čitaonica i Ljudevit Gaj – Hrvati i Srbi govore istim jezikom. To je bio sasvim izvesno ključan momenat i ticao se ne samo kulture, već i politike koja se prelamala preko jezika. O tome svedoči i sledeći tekst iz *Ilirskih narodnih novina* koje je objavljivao Ljudevit Gaj:

Učeni gospodin (...) (dopisnik), pao je, zaista u veliku bludnju, budući da ne znađe, da se horvatsko-slavonsko i dalmatinsko-ilirsko i serbsko narečje među sobom i od novoga ilirskog književnog jezika ne razlikuju više, nego što se požunski, šopronski i bečki nemački dijalekat među sobom od nemačkog književnog jezika (...) ili što se debrecinska, đurska i papanska prosta mađarština od izobraženog mađarskog književnog jezika razlikuje.
(Anonim 1840: 52)

Sasvim je izvesno da su artisti iz Novog Sada bili dobrim delom samouki i da su se glumi učili na samoj pozornici bez stručne obuke. Malo je verovatno da su imali prilike da gledaju najbolje evropske glumce toga doba od kojih bi mogli da nauče elemente glumačkog zanata. Naravno da se u takvoj situaciji lako moglo dogoditi da ih oduševljeni pljesak publike neumereno ponese (ili možda čak i zbuni) te da ih odvuče na pogrešnu stranu. No, možda to i nije toliko važno. Njihova osnovna misija je bila da uz Ilirsku čitaonicu i glasila na narodnom jeziku budu još jedno važno mesto oko koga će se okupiti simpatizeri i članovi ilirskog pokreta okupljeni oko Ljudevita Gaja i Dimitrije Demetera, koji je posebno bio zaokupljen požrtvovanim pozorišnim radom. Za vreme nastupa u Zagrebu kroz ovu trupu je prošlo čak 47 glumaca i glumica. Vremenom, interesovanje za ovu trupu počinje da se hladi i opada. Smanjeno interesovanje dovodi do toga da se scena prepušta komercijalnim sadržajima – gostujućim nemačkim trupama, italijanskim operama, zabavljačima... Poslednjih meseci članovi Letećeg diletantskog pozorišta praktično i ne igraju i veoma teško žive u Zagrebu. Zato su oberučke prihvatili poziv da odu u Beograd i tamo igraju. O odlasku glumaca iz Zagreba za Beograd *Danica ilirska* piše:

Na poziv upraviteljstva srpskog teatra beogradskog danas je odavde domordno naše teatralno, u Talijinoj umjetnosti prilično uvježbano, društvo, u kojem je strana jedna rimokatolkinja, rođenih Hrvata, otišla u Biograd, da stupi na novopodignuto tamošnje kazalište. Nepokazuje li ovaj vredni postupak slavnog praviteljstva srpskog: da je Srbin i Hrvat sin jedne majke Ilirije, da su obojica jednim slavo-ilirskim odojeni mlijekom? Hrvat na srpskom kazalištu Srbinu predstavljajući čini: nije li to očiti dokaz, da Srbin i Hrvat jednim govore jezikom? Nestaje dakle štetnih predrasuda, koje su nezlobivi narod naš dosad jadno rastrzavale, nestaje tašte i lude nepovjerenosti koja je uzajamno kolo naše narodne sloge nesretno raskidala. (Anonim 1842: 36)

Uvaženi član trupe glumac Toma Isaković je od članova Ilirske čitaonice dobio posebnu preporuku koju je potpisao grof Janko Drašković od Trakoštjana. Glumci su od Zagreba do Beograda putovali petnaest dana po strahovitom zimskom vremenu. Stigli su u Beograd 20. februara. Novi Sad i Zagreb su bili relativno udaljeni, ali bili su gradovi u istoj carevini. Putujući u Beograd glumačka družina je prešla u drugu carevinu. Provedeni su kroz varoške kapije na kojima su stražarili turski vojnici. Videli su tvrđavu sa topovima okrenutim i prema Sabornoj crkvi i prema Đumruku u kome će oni igrati svoje predstave. Prva njihova predstava na novoj sceni tzv. Teatru na Đumruku bila je *Miloš Obilić* ili *Boj na Kosovu* od Jovana Sterije Popovića.

GOSTOVANJE ZAGREBAČKIH GLUMACA U BEOGRADU 1862. GODINE

Godina 1862. je za Beograd važna ne samo pozorišno već i politički. Naime, te godine dogodio se čuveni incident na Čukur česmi. Beogradsko građanstvo (i srpsko i tursko) točilo je vodu na javnim česmama. Bila je sušna godina i voda na Čukur česmi² je tekla u tankom mlazu. Vode nije bilo dovoljno, pa se na

---

² Čukur česma se nalazila na Dorćolu u današnjoj Ulici Dobračinoj (između Jovanove i Strahinjića Bana).

česmi napravio poduži red. Turski vojnik iznerviran zbog gužve je zgrabio sud koji se zove testija od jednog srpskog dečaka da se napije vode. Dečak, šegrt iz lokalne radnje, se pobunio i turski vojnik ga je u besu udario testijom poglavi i teško ranio (očevici kažu i ubio). Na česmi su se našli i srpski vojnici. Došlo je do oružanog sukoba. Turski paša gnevan zbog nepoštovanja iskazanog prema njegovoj vlasti naredio je bombardovanje Beograda. Nastupilo je opsadno stanje. Srbi su podigli barikade. Ubrzo posle ovog incidenta iz Zagreba u Beograd stiže glumačka družina. Zagrebačko pozorišno društvo sa Adamom Mandrovićem i drugim značajnim članovima i članicama je pre toga bilo na turneji po Vojvodini. Igrali su npr. u Velikom Bečkereku (današnji Zrenjanin). Ovaj ulazak u »atar« sa nezadovoljstvom je pratio i o njemu sa gnevom izveštavao Jovan Đorđević, upravnik srpske pozorišne družine iz Novog Sada u *Srbskom Dnevniku* tvrdeći da je kod hrvatskih glumaca posredi mnogo više želja da zarade nego da šire kulturu i ljubav među narodima. Šumarević koji ovo komentariše u svojoj knjizi pretpostavlja da je kod Jovana Đorđevića proradila ljubomora i profesionalna surevnjivost (Šumarević 1939: 311). Kako god, u Beogradu je u međuvremenu prestalo sa radom pozorište na Đumuku i samo je ponekad eventualno predstave davalo diletantsko pozorište u sali »Velike pivare«. No, kada je nastao sukob na Čukur česmi i davanje takvih predstava je prekinuto, te kada je pozorište iz Zagreba došlo ono je sa oduševljenjem dočekano. Na gnevne komentare Jovana Đorđevića žestoko je odgovoreno u *Srbobranu* i *Narodnim novinama*, na šta je on opet odgovarao preko *Dnevnika* – ovo pišemo tek da se vidi da javne polemike uz upotrebu grubih reči nisu savremeni izumi.

Zagrebački glumci stigli su u Beograd na mesec i po dana posle bombardovanja. Za vreme njihovog gostovanja nije bilo nikakvih sukoba između Srba i Turaka mada su barikade i dalje bile razmeštene po gradu. Beograd je ovu posetu zagrebačkih glumaca dočekao sa velikim interesovanjem i oduševljenjem. Oduševljenje je zabeleženo i u štampi, u samoj Kneževoj pivari za vreme predstave, na banketima posle kojih su gosti iznošeni na vrhuncu oduševljenja i na barikade. Prva predstava koju su igrali bila je *Mejrima* Matije Bana.

(...) stekla se publika u takvoj množini, da već beše skoro nemoguće obstati u dvorani. Publika beogradska možemo slobodno reći narod srpski, jer ako ikad, a ono danas doista oni koji su u Beogradu pretstavnici su narodni, pokazao je time koliko poštuje i ceni ovo valjano društvo, a koliko oseća bratske

ljubavi za Hrvate – ali je i društvo sa svoje strane savršeno opravdalo ovako predusretanje. (Anonim, jul 1862, 1)

Pored navedene drame Matije Bana izveli su još sedam dela (između ostalog i komad *Poturica* Ivana Kukuljevića Sakcinskog). Beogradska štampa je detaljno i opširno pisala o ovome gostovanju koje se dogodilo krajem jula i početkom avgusta te godine. Glumci su ispraćeni sledećim rečima:

Mi ćemo se dugo, vrlo dugo sećati ovog društva, što nam je toliko uživanje dalo, toliko miline i radosti pričinilo svojim dolaskom u našu sredinu, i tim pre, što u njemu vidimo misao i osećanje bratskog naroda hrvatskog. (...)
Naš odgovor na njihovu ljubav neka je »živela sloga između Hrvata i Srba.
(Anonim, avgust 1862, 1)

Glumci su otišli, a kriza nastala pogibijom dečaka na Čukur česmi završila se tako da je turska vojska morala napustiti gradove u Srbiji – bila je to velika pobeda kneza Mihajla Obrenovića. Nakon toga je doneta odluka da turska tvrđava postane prvi javni park u Beogradu – Kalemegdan. Na mestu gde je bila čuvena Stambol kapija i gde su isticane odsećene glave pobunjenika biće podignuto Narodno pozorište u Beogradu, a preko puta njega na današnjem Trgu Republike je spomenik Knezu Mihajlu – statua konjanika. Na postamentu su ispisana imena srpskih gradova koji su oslobođeni. Na mestu gde je poginuo maleni šegrt u Dobračinoj je spomen-česma delo vajara Rosandića.

Nadahnuti ovim gostovanjem i gostovanjem novosadskih glumaca koje je ubrzo usledilo beogradski odbor donosi odluku o pokretanju inicijative za podizanje zgrade Narodnog pozorišta i svim pozorištima prosleđuje sledeći dopis:

Gospodo i braćo, (...) da bi jugoslovensko pozorište i u Novom Sadu i u Zagrebu i u Beogradu i gde god bi se ubuduće još pojavilo, ujedinjenim silama napredovalo, Odbor biogradski nalazi za nužno da svi na jugu našem pozorišni odbori stupe u međusobno snošenje u cilju da jedni drugima šalju u rukopisu nova dela, da se dogovaraju o pozorišnoj terminologiji kako bi ova bila svuda jednaka... da olakšaju putovanja dotičnim glumačkim društvima po stranama našim, i najposle, da idu jedni drugima svakojako, na ruku u književnim i veštačkim usavršavanju opšteg nam jugoslovenskog pozorišta.
(Šumarević 1939: 322)

Iz svega što je u ovom radu navedeno jasno je da su gostovanja srpskih glumaca u Zagrebu i hrvatskih u Beogradu uticala na osnivanje Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu i Narodnog pozorišta u Beogradu. Tradicija gostovanja srpskih pozorišnika u Zagrebu i hrvatskih u Beogradu nastavilo se i u narednom periodu. Sa stanovišta istorija pozorišta bilo bi inspirativno istraživati da li su gostovanja teatarskih trupa korespondirala sa političkim menama u odnosima Srba i Hrvata i u kojoj meri su umetnici doprineli ujedinjenju dva naroda nakon Prvog svetskog rata. Ono što je izvesno je da su stotinak godina nakon ova dva gostovanja pozorišni pregaoci druge Jugoslavije osnovali u Novom Sadu Festival Jugoslovenske pozorišne igre – Sterijino pozorje sa ciljem da se kroz zajednički pozorišni festival stvori i duhovno i kulturno zajedništvo. Druge Jugoslavije odavno nema, ali festival Sterijino pozorje i dalje okuplja umetnike iz našeg regiona. Godine 2022. u selekciji Krugovi nastupili su ansambl predstave *Usidrene* HNK Split/ GDK Gavela/ HNK Zadar i *Ja sam ona koja nisam* ZKM Zagreb. Karte za obe predstave rasprodate su pre početka festivala. Ideja o kulturnoj razmeni između dva naroda koja je ostvarena gostovanjem Letećeg diletantskog pozorišta iz Novog Sada u Zagrebu 1840. godine i Stalnog hrvatskog kazališnog društva iz Zagreba u Beogradu 1862. godine nastavlja da živi i danas.

LITERATURA

- Cindrić, Pavao. 1960. *Hrvatski i srpski teatar*. Zagreb: Lykos, Novinsko štamparsko izdavačko poduzeće Zagreb.
- Šumarević, Svetislav. 1939. *Pozorište kod Srba*, Beograd: Luča, biblioteka zadruge profesorskog društva.

PERIODIKA I ŠTAMPA

- Anonim. 1840. »Hrvatska i Slavonija«, *Ilirske narodne novine*, br. 51, utorak 30. lipanj, str. 52.
- Anonim. 1842. »Narodno kazalište Ilirsko«, *Danica ilirska*, br. 9, subota 26. veljača, str. 36.
- Anonim. 1862. »Hrvatsko pozorišno društvo u Beogradu«, *Vidov dan*, br. 86, 28. jul, str. 1.

Anonim. 1862. *Vidov dan*, br. 95, 18. avgust.

Börnstein, Henrik. 1839. »O utemeljenju Ilirskog narodnog kazališta«, *Danica ilirska*, br. 46, subota 16. studeni, str. 46.

Cindrić, Pavao. 1965. »Novosadsko leteće diletantsko pozorište u Zagrebu«, *Pozorište*, maj-jun, str. 311-324.

THE GUEST PERFORMANCE OF THE FLYING DILETTANTE THEATRE
OF NOVI SAD IN ZAGREB IN 1840 AND THE GUEST PERFORMANCE
OF THE STANDING CROATIAN THEATRE COMPANY OF ZAGREB
IN BELGRADE IN 1862 – THE BEGINNINGS OF SERBIAN-CROATIAN
COLLABORATION IN THE THEATRE

Abstract

Using the sources available, this paper discusses the guest performance of the Flying Dilettante Theatre from Novi Sad in Zagreb in 1840, and that of the Standing Croatian Theatre Company of Zagreb in Belgrade in 1862. These two performances are very significant because they are the beginnings of Serbian-Croatian cooperation in the art of the theatre and indicate the importance of this collaboration for the development of the theatrical culture of the two nations. The paper addresses the issues of how these performances came about, what kind of reception the guest performances received, and what the long-term positive effects of these two performances were on Serbian-Croatian relations in culture and the development of the art of the theatre among Croats and Serbs.

Keywords: theatre; drama; Croatian-Serbian relations; Yugoslavia